

Discussiepaper

Veerkrachtig voedselweb

23 januari 2018, definitief

Inleiding

Voor u ligt het discussiepaper “Veerkrachtig Voedselweb”. Meer informatie vindt u in de bijbehorende Uitwerking. Het Waddengebied kent een natuur van wereldklasse die wordt bepaald door een complex en tegelijkertijd intrigerend samenspel van morfologie, wind, water, planten, vissen, vogels en zeezoogdieren. In Nederland, en tot ver buiten onze grenzen. Alles hangt met alles samen en is voortdurend in verandering; dat maakt het Waddenecosysteem zo bijzonder; met de kenmerkende ondiepe kustzee en estuaria, de van oorsprong geleidelijke kustzone en de barrière-eilanden. Dynamiek en veerkracht zijn onmisbaar voor zo’n Veerkrachtig voedselweb. Door invloeden lokaal en van buitenaf, van natuurlijke en menselijke oorsprong, staat het Waddenecosysteem onder druk. Dat is zichtbaar in de staat van het voedselweb, toppredatoren en jonge vis ontbreken, garnalen zijn oververtegenwoordigd, het gaat niet goed met vogels die broeden in het Nederlandse Waddengebied en de visstand is laag. Dat is niet goed voor de natuur, en ook niet voor de gebruikers. Dit paper benoemt de belangrijkste knelpunten en biedt een handelingsperspectief om ze op te lossen.

Waddenecosysteem

Alle gebruikers hebben een gemeenschappelijk belang, een veerkrachtig voedselweb. In het Waddenecosysteem hebben planten en dieren zich vernuftig aangepast aan de steeds wisselende omstandigheden, van zoet-zout, droog-nat, heet-koud. Het is een tankstation, een plek om geboren te worden of juist te overwinteren voor trekvogels en trekvissen. Ook de mens past zich aan. De zeenaatuur houdt niet op bij de rand van het water. Het Waddenecosysteem omvat de kustzone, de zee zelf, de Waddeneilanden en de Noordzeekustzone met de buitendelta’s. Het is een natuur van onder en boven water. Zeegras biedt beschutting, kokkels eten algen, vissen eten elkaar en worden gegeten door sterns en zeehonden. Noordzeezand laat de wadplaten groeien en zeekraal vormt de kwelders. Het is een groot open ecosysteem, met cruciale verbindingen naar achterlanden en oceanen.

Vanouds is de mens een onlosmakelijk onderdeel van dit waddenecosysteem. We hebben het Waddengebied zoals we dat nu kennen deels zelf vorm gegeven door slim op de dynamiek en de krachten in te spelen. Het is nu een plek waar mensen wonen, werken en recreëren om trots op te zijn.

Streefbeeld

Het vaker geformuleerde streefbeeld¹ luidt: *Een ecologisch gezonde Waddenzee met schoon water, uitgestrekte schelpdierbanken, zeegrasvelden en andere (biogene) structuren. Vogels, vissen en zoogdieren vinden er rust en voedsel. Het vormt een onmisbare schakel in de East Atlantic Flyway voor 12 miljoen trek- en broedvogels en in de continentale Swimway voor vissen. Meer lokaal zijn (a)biotische interacties en biogene structuren op orde. Ook de mens vindt er zijn plek, woont, werkt en recreëert er. Eilandbewoners en bewoners langs de vaste wal, vissers, wadvvaarders, natuurbeheerders, lokale overheden zoals gemeenten en vele anderen werken samen om het gebied te beschermen en de natuurwaarden te versterken. Niet alleen voor de natuur, maar ook voor een gezonde toeristische sector, visserijsector, middenstand en andere economische sectoren. Sectoren die de natuur ook benut-*

¹ Afgeleid van verschillende documenten zoals Structuurvisie, Programmaplan Rijke Waddenzee en Beheerplan Natura 2000 Waddenzee, 2016, zie ook de bijlage in de uitwerking.

ten om meerwaarde te genereren voor hun product. Door natuur centraal te stellen gaan economische partners samen met bewoners, overheden en natuurorganisaties op zoek naar creatieve oplossingen om de economie te versterken. Voor een Waddenecosysteem dat duurzaam menselijk medegebruik kan faciliteren, dat blijvend ecosysteemdiensten kan bieden.

Waar staan we nu?

Het (natuur)beleid van het Wadden is helder en consistent²; het is een internationaal natuurgebied met duurzaam medegebruik. De duurzame bescherming van de Waddenzee als natuurgebied is redevol op orde³. De ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied is onvoldoende gerealiseerd, ook in het licht van nieuwe zaken als klimaatverandering en toename gebruik. Het gaat goed met de zeehonden, maar veel soortgroepen laten een neerwaartse trend zien. De Structuurvisie 2007 heeft een nieuw elan voor het Waddengebied gegeven. Het belang van een gezond Wadden ecosysteem wordt door veel partijen onderschreven. Dat geeft constructieve vormen van samenwerking tussen natuur- en milieuorganisaties, bedrijven en overheden zoals in het programma Ecologie en Economie.

Het helpen van een veerkrachtig Waddenecosysteem zit in een cruciale fase. Over het doel (het streefbeeld) bestaat consensus. Het 'hoe' vraagt daarentegen om nieuwe impuls. Er wordt nog te veel gewerkt vanuit een sectorale blik of het eigen belang. Er zijn interessante voorbeelden waarbij ontwikkelingen juist vanuit het gedeelde belang⁴ en een ecosysteembenadering zijn opgepakt. Een robuust Waddenecosysteem vraagt om dat soort nieuwe benadering. Om voorbij het vertrouwde dingen in beweging te zetten, met het streefbeeld als koers. En omdat we niet alles weten in nauwe wisselwerking met kennisontwikkeling; leren-door-doen, maar ook doen-door-te-leren.

Waar knelt het?

Door tal van oorzaken is het Waddenecosysteem veel van de veerkracht kwijt geraakt. Bedijkingen, afdammingen en het afkoppelen van grote kombergingen als Zuiderzee en Lauwerszee hebben (nog steeds) grote invloed op de verdeling van zand, slib en water. Zeezoogdieren, vogels, vissen en (mariene) vegetaties ervaren verstoring door menselijk gebruik zoals visserij, recreatie en vaargeulbeheer. Populaties en ecosysteem-interacties staan onder druk, in het Nederlandse Waddengebied en in hun flyway- of swimway levenscyclus. Er zijn wel indicaties waaraan het schort, wat de onderliggende oorzaken zijn, maar veel is nog onduidelijk. En de zeespiegelstijging en (water)temperatuurveranderingen zullen invloed hebben. De zelfredzaamheid en de veerkracht is nu onvoldoende en we zijn te ver verwijderd van het streefbeeld. De knelpunten zijn samengevat:

- Klimaatverandering met als invloeden zeespiegelstijging, hogere (water)temperaturen, veranderende stromingen en te abrupte lozingen van zoet water.
- Kust, zee en eilanden zijn onderdelen van hetzelfde natuurlijke systeem, maar de dynamiek en interactie is onvoldoende.
- Het Waddenecosysteem, zeker het mariene ecosysteem van de Waddenzee, is sterk ingesnoerd door de afsluitdijken (IJsselmeer, Lauwersmeer, Amstelmeer) en de harde land/water overgangen (noordkust van de Waddenprovincies, wadden- en stuifdijken eilanden). Er vindt te weinig interactie van natuurlijke processen plaats tussen zee, kust en eilanden.

² Planologische kernbeslissingen I, II en III (nu Structuurvisie Waddenzee 2007), Natuurlijk Werelderfgoed Waddenzee 2009, uitwerking kaderrichtlijnen in stroomgebiedsplannen (KRW) en beheerplannen Natura 2000 (2016), Investeringskader, Integraal Management Plan Eems e.d.

³ Conclusie Evaluatie Structuurvisie 2016

⁴ Essentie van de *mutual gain* benadering (zie bijvoorbeeld Het Tij Gekeerd, CWN 2005) Verwoord door Hans van Zeijst met gouden driehoek in werkateteliet 23 november 2017.

- Een veerkrachtig voedselweb is gebaat bij een rijk bodemleven van de Waddenzee. Dat is nu te eenzijdig, onder meer door een tekort aan de juiste onderwaterstructuren.
- De Waddenzee, kwelder- en eilandkrekens en het regionale en internationale achterland zijn voor (trek)vissen ongeschikt leefgebied door barrières en onbruikbaar doortrekgebied.
- Het Waddenecosysteem als schakel in de *East-Atlantic flyway* is niet op orde, het broedsucces is te laag, en er is onvoldoende ruimte om te rusten en voedsel om op te vetten.
- Menselijke activiteiten hebben nog te veel invloed op het Waddenecosysteem.
- Ecologische functies en waarden worden aangetast door invasieve exoten, (micro)plastics, restanten van geneesmiddelen en pesticiden en suppleties.
- Statische wet- en regelgeving maakt verbetering van het dynamische Waddenecosysteem en werken aan innovatieve gebruikso oplossingen ingewikkeld. Het is een beleidsknelpunt.

Van een deel van het Waddenecosysteem weten we voldoende om nu al te kunnen handelen. We kunnen vandaag beginnen met verbindingen en leefgebieden van vis beter maken, broed- en rustgebieden voor vogels binnen- en buitendijks realiseren en sommige externe invloeden voorkomen. Andere knelpunten vragen een lange termijn aanpak waarbij kennis en uitvoering samen op trekken.

Samen werken aan veerkrachtig rijk Waddengebied

Om de ontwikkeling van een rijk Waddenecosysteem mogelijk te maken stellen we voor dat alle wadenpartners de volgende strategieën ondersteunen en er hun bijdrage aan gaan leveren. Het is een nieuwe impuls aan het 'hoe' dat er op is gericht om de knelpunten zo veel mogelijk weg te nemen.

1. Vergroot de dynamiek waar het kan
 - a. Ontwikkel een veerkrachtige kustverdediging met een ecologisch investeringsprogramma (dubbele dijkzones, rijke dijken, wisselpolders, brakke natuur e.d.).
 - b. Verbeter en creëer zoet-zout overgangen, herstel innovatief estuariaverbindingen. Kleine vismigratierivier Den Helder – IJsselmeer, uitwatering Lauwersmeer op een kier.
 - c. Experimenteer met 'zanddelend' systeem eilandkoppen- en starten en krekens. Ga verder met meer dynamiek in de zeereep, stuifdijken en eilandkwelders.
2. Verbeter de omstandigheden voor biobouwers
 - a. Versterk en stimuleer de ontwikkeling van bio-structuren (bijv door rust wadbodem). Zet in op zonering en start een doen-door-leren programma (Waddensleutels sublitoraal).
 - b. Verbeter het substraat van noodzakelijke harde structuren. Programma Rijke Waddenzee (2016) en Building-with-Nature hebben uitgewerkte aanpak.
3. Versterk de ecologische samenhang in het Waddengebied
 - a. Richt binnendijkse hoogwatervluchtplaatsen in, met maatwerk voor rust-beleven. Borg (potentiële hoogwatervluchtplaatsen in de RO en breng diversiteit in routestructuren.
 - b. Zorg voor binnendijkse broedgebieden en foerageergebieden voor wadvogels. Leg parels binnendijks aan, zoals Utopia Texel en Klutenplas Groningen, ook voor beleving.
 - c. Stimuleer paai- en opgroeiplaatsen voor (trek)vissen, buiten- en binnendijks. Geef opvolging aan de adviezen in het trilaterale Actieprogramma Swimway (2017).
 - d. Ontwikkel zilte natuur en kwelgebieden voor vogels, vissen, insecten en vegetaties. Zie ad 3b, stimuleer agrariërs en andere grondeigenaren randen en overhoeken in te zetten. Modern substitueer van het voorheen open, verbonden kwelder- en krekenslandschap.
 - e. Versterk de ecologische geschiktheid van passages en stroomgebieden voor vissen. Optimaliseer de vispasseerbaarheid van gemalen en sluizen (zie adviezen WA en PRW), stimuleer waterbeheerders achterliggende wateren verder geschikt te maken voor (trek-)vis.

4. Zet in op verduurzaming gebruik, om bij te dragen aan verbetering en ontwikkeling van het Waddeneecosysteem
 - a. Ga slimmer om met baggeren (bijvoorbeeld dynamische geulbeheer) en suppleren. Denk aan het verminderen van de gevolgen door duurzamer baggeren en verspreiden. Bijvoorbeeld door de inzet van *building-with-nature*, resulterend in minder emissie (CO₂) en nuttige slibvang (versterking kwelderareaal). Denk aan ook aan het wegnemen van de noodzaak tot baggeren (andere vervoersconcepten) daar waar dat kan. Overweeg stimulering van innovatie door het definiëren van maximaal toelaatbare waarden voor troebelheid.
 - b. Geef invulling aan de *ecosystem based approach* (UNESCO) bij visbeheer en visserij. Werk toe naar een duurzame Werelderfgoedvisserij, bijvoorbeeld door participatieve visserij.
 - c. Ontwikkel convenanten verder, voor meer rust op wadbodem en wadplaten.
 - d. Stimuleer innovaties voor duurzaam medegebruik.
Het motief van duurzaam medegebruik zal blijven, innoveren in het hoe is de uitdaging.
 - e. Verminder de bedreigingen (exoten, verontreinigingen zoals olie, plastic, licht etc.).
 - f. Optimaliseer gesloten gebieden (litoraal en sublitoraal) inclusief evaluatie huidige.
Te overwegen is alleen activiteiten toe te staan die een bijdrage leveren aan het ecosysteem (aanvulling op de inhoud van de huidige structuurvisie die stelt dat activiteiten geen schade mogen veroorzaken). Een andere optie is de introductie van een systematiek van zonerings
 - g. Benut *building with nature* aanpak waar dat passend is.
5. Ontwikkel de kennis over Waddeneecosysteem langs meerdere sporen
 - a. Blijf inzetten op leren-door-doen en doen-door-te-leren.
Stimuleer en faciliteer consortia van onderzoekers, beheerders en gebruikers hiervoor.
 - b. Zorg voor een structureel onderzoeksprogramma over systeembegrip.
Geef actief invulling aan de trilaterale (WA) en regionale kennisagenda's (CWN en RWS).
 - c. Ontwikkel praktische kennis (voor bovengeschetste strategieën), waarbij verschillende Waddenpartners bijdragen aan een rijk Waddegebied.
Faciliteer beheerders en gebruikers, consolideer netwerken en platforms.
 - d. Ontwikkel en borg langlopende strategische kennisprogramma's voor populatiedynamica, interacties in het voedselweb en innovaties voor duurzaam gebruik.
Borg langlopende samenwerkingen met bewezen kennisinstellingen. Zoek samen financiering.
 - e. Monitor status en trends op het juiste schaalniveau (van flyway tot lokaal).
Start met voorrang de uitrol van het ambitiedocument Basismonitoring.
6. Waddegebied overstijgende thema's aansturen
 - a. Breng verbinding aan met de gebiedsagenda's van Noordzee en IJsselmeer, beide gebieden zijn voor een gezond Waddeneecosysteem onlosmakelijk onderdelen.
 - b. Versterk de *Trilateral Waddensea Coöperation* (kennis, managementplan(s), marketing etc.) en de Duits-Nederlandse samenwerking Eemsregio.
 - c. Consolideer en versterk de internationale samenwerkingen *flyways* en *swimways*.
 - d. Transformeer voor zover mogelijk de wet- en regelgeving van statisch en op soorten gericht naar dynamisch en procesgericht. Durf afspraken bij uitblijven resultaat ook terug te draaien.

Alle actieprogramma's in bovengeschetste strategieën kunnen in samenhang vanaf nu opgestart worden. De doorlooptijd waarop resultaat mag worden verwacht verschilt. Voor sommige zaken kan morgen de schop de grond in. Andere aanbevelingen zullen eerst dialoog vragen. Zeker waar de ontwikkeling zelf onzekerheden kent, zoals zeespiegelstijging, zal kennis ontwikkelen en handelen over een langere periode gelijk op gaan. Meekoppelen met zaken die sowieso gebeuren zoals aanpassingen van ons kustverdedigingssysteem zal voor actieprogramma's het logische tijdpad bepalen. We zullen de vinger aan de pols moeten houden, en ons regelmatig de vraag durven stellen; hoe bij te sturen als het geheel onvoldoende blijkt. En soms zullen we op onze schreden terug moeten keren en een andere weg tot verbetering in kunnen slaan. De monitoring moet daarvoor wel op orde zijn.